

התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית

פלורה מור / איתמר לוריא

כוחו של היועץ החינוכי

בית הספר כסביבה חינוכית מגדלת

הקדמה

משהו על ללמד ילדים

מורים הם בני אדם, הם לא אלוהים.
 ילדים הם בני אדם, הם לא רק ילדים.
 בני אדם הם לפעמים
 טועים,
 לא יודעים,
 לא תמיד מבינים,
 לא יכולים.

הקושי עם ילדים הוא, שהם זקוקים כל הזמן
 לשני דברים מנוגדים.
 להרגיש שהעולם יפה וטוב,
 להרגיש שהעולם אינו גן עדן.

כדי להצליח ללמד ילדים
 איננו זקוקים לכשרון, אלא - לקשר,
 איננו זקוקים לניסיון, אלא - לנסות.
 איננו זקוקים להשוות, אלא למצוא את המיוחד,
 איננו זקוקים לתוצאות, אלא - לדרך,
 איננו זקוקים להצלחה, אלא - להתקדמות,
 וגם אז לא קל ללמד ילדים.

ילדים שונים זה מזה,
 כך גם מורים.
 כך גם ללמד ילדים.
 ילד הוא עולם ומלואו,
 מורה הוא עולם ומלואו ו...ילד.

(מתוך ספר הודי)

במבוא לספרו "הקצה הפרימיטיבי של החוויה", אומר תומס אוגדן (2003): "קורא, כמו מטופל, מעז לחוות את ההרגשה המטרידה של אי-ידיעה בכל פעם שהוא מתחיל לקרוא חומר חדש. אנו יוצרים למען עצמנו בקביעות אשליה מרגיעה, שאין לנו מה להפסיד מחוויית הקריאה, ושאינו יכולים רק להרוויח ממנה. רציונליזציה זו היא מרפא שטחי לפצע שעתיד להיפער בנו במהלך המאמץ שלנו ללמוד. בבואנו ללמוד אנו חושפים את עצמנו למתח שכרוך בפירוק הקשרים בין רעיונות שהסתמכנו עליהם בדרך מסוימת עד כה. מה שאנחנו חושבים שאנו יודעים מסייע לנו לזהות מי אנחנו (או ליתר דיוק, מי אנחנו חושבים שאנחנו)" (עמוד 33).

תבניות מחשבה מגבילות אל מול למידה חדשה, המתוארות על ידי אוגדן, מתקיימות בכל מפגש עם נערים ונערות במצבי סיכון ומצוקה. הימנעות, עיוורון או שטחיות עלולים לבוא במקום מפגש אמיתי הטומן בחובו סיכון פנימי מסוים. זוהי אמירה מרכזית עבור כל איש מקצוע המנסה להתייצב אל מול הסיכון. אנו מקווים שבספר זה ניתן יהיה למצוא את התכנים וההתבוננויות היוצרים הרחבה פנימית ובחינה עצמית של המתערב, המאפשרות עמידה איתנה ואפקטיבית נוכח הסיכון.

מור, פ' ולוריא, א' (2010). כוחו של היועץ החינוכי- בית ספר כסביבה חינוכית מגדלת. ירושלים: עמותת אשלים מיסודה של ג'וינט ישראל, אשלים הוצאה לאור.

ספר זה נכתב עבור יועצים חינוכיים ונתרם רבות מקבוצות ההכשרה שניהלנו עם יועצים המטפלים בנוער בסיכון. היועצים שפגשנו יצגו מגוון רחב של התנסויות אישיות. לא כולם היו מודעים מספיק למשקעים המורכבים של גיל ההתבגרות שלהם עצמם ולאופן שבו תחושות הבדידות, הכאב וההתרגשות שליוו את שנות התבגרותם הוליכו אותם לבחור בעיסוק זה. מספר יועצים היו בעצמם בסכנת ניתוק וחוו מצבי סיכון לא פשוטים, אחרים התמודדו בחייהם עם אתגרים נסיבתיים עצומים, כגון טיפול בהורה חולה נפשית, חוויות הדרה חברתית או הזנחה קשה בילדות, אלימות והתעללות במשפחת המקור, טראומות בשלבי שונים של החיים - יתמות, אלמנות ועוד.

ניסיונות אישיים כגון אלה יוצרים לעתים שלא במודע מחסומים במפגש שבין היועץ לתלמיד המתבגר. מחסומים אלה משרתים רצון להתרחק ממחוזות כואבים שבנפש, ובעיקר להימנע משחזור מול המתבגר של תחושות בדידות אל מול מצוקה. מצאנו כי נגישות רחבה יותר של היועץ לעולם הרגשי והחוויתי של עצמו, מאפשרת לו להתערב באופן אפקטיבי יותר עם מתבגרים, מה גם שבניגוד למקצועות טיפוליים אחרים, רבים מהיועצים מעולם לא נעזרו בעצמם במסגרת ייעוצית או טיפולית. מצאנו שלימוד, תוך מתן תמיכה והכרה במסע הפנימי ההכרחי למפגש מתאים עם נוער בסיכון, תורם רבות ליכולתם של היועצים לטפל בבני נוער נזקקים שלרוב אינם יודעים להישען.

הספר פונה ליועצים, פסיכולוגים ומנהלים חינוכיים, לקובעי מדיניות ולאנשי מקצוע מומחים בתחומי הפסיכולוגיה, הייעוץ, החינוך והעבודה הסוציאלית, המתעדתים לזום ולהפעיל תכניות התמחות לעובדים חינוכיים-טיפוליים כניסיון להרחיב את יכולת ההתמודדות של מערכות חינוך עם נוער שמקומו אינו מובטח במערכת הנורמטיבית. הספר מכוון לאנשי מקצוע הרואים במערכות חינוך מקום טבעי ולא סטיגמטי, המזמן סיטואציות אנושיות מורכבות עם בני נוער הנתונים בסיכון, ומכירים בכך שטיפול מערכתי אפקטיבי בבני נוער אלה יכול להביאם לגדילה, התפתחות והשתלבות חברתית מוצלחת. מטרת הספר להעשיר את הרפרטואר האישי והמקצועי של אנשי מקצוע מתחומי החינוך והרווחה, על מנת שיוכלו להיות סוכני שינוי משמעותיים במערכות חינוך הרוצות לפעול למען תלמידים בהדרה ובסיכון.

הספר מבוסס על ידע שהופק בתהליך תיעוד מתמשך שהיה חלק מהפעלה ניסיונית של מספר תכניות התמחות ליועצים חינוכיים. תיעוד הידע התבצע בצמוד להערכת התכניות¹ במטרה להבנות את הידע הקיים בתפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית² באופן שיתאים ליועצים חינוכיים ויהפוך לזמין ובר יישום בעבודתם השוטפת.

ד"ר פלורה מור גיבשה את התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית במהלך 20 השנים האחרונות של עשייה עניפה של ג'וינט ישראל ועמותת אשלים ושל משרד החינוך על כל אגפיו, לקידומן של אוכלוסיות בסיכון תחת הנהגתו של ד"ר רמי סולימני, המכהן כיום כמנכ"ל אשלים. מומחים

¹ ראה להלן פרק ה' העוסק בהערכת התכנית.

² התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית - מאגר ידע עשיר המקשר בין מספר דיסציפלינות (פילוסופיה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה וחינוך) ומשלב בתוכו כלים יישומיים, מתודות ואסטרטגיות לקידום עשייה משמעותית עם ילדים ובני נוער הנמצאים בסיכון. התפיסה מכוונת לתמוך בהתפתחות אישית ומקצועית של אנשי חינוך ולהרחיב את יכולתם לפעול באופן שיצייד תלמידים החשופים למצבי סיכון ומצוקה במשאבים שיאפשרו להם להתגבר על המכשולים השונים העומדים בדרכם, להשתלב בחיי בית הספר ולממש את יכולותיהם באופן מקסימאלי. ראה/י בהרחבה פרקים א' ו-ב'.

מור, פ' ולוריא, א' (2010). כוחו של היועץ החינוכי- בית ספר כסביבה חינוכית מגדלת. ירושלים: עמותת אשלים מיסודה של ג'וינט ישראל, אשלים הוצאה לאור.

רבים תרמו להתפתחות התפיסה. בין המובילים ניתן למנות את ד"ר רמי סולימני, ד"ר יצחק מנדלסון, ד"ר איתמר לוריא ורינה בר-לב. תפיסה זו מכוונת את ההתפתחות האישית והמקצועית של אנשי חינוך וטיפול המעוניינים להרחיב את יכולתם לסייע לתלמידים החשופים למצבי סיכון ומצוקה לצמוח ולהתפתח. מאות מדריכים מוסמכים, פסיכולוגים, עובדים סוציאליים ויועצים הנחילו את התפיסה לצוותי חינוך והביאו להצלחות מוכחות ביצירת מובילות אישית, לימודית וחברתית של תלמידיהם בסיכון.

על פי התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית, תפיסת העולם החינוכית המסורתית צריכה להשתנות. דמויות חינוכיות משמעותיות בבית הספר הקשורות בחיי התלמיד יכולות לספק, במקרים רבים, תחליף של ממש לפסיכותרפיה, שכן ביכולתן לקיים עימו, בסביבתו הטבעית, מגעים של הזנה והכוונה התורמים להתפתחותו ולגדילתו הטבעית תוך התמודדות יומיומית עם מטלות לימודיות וקיומיות. היועץ אינו צריך להיות זה שימלא בעצמו את צורכי כלל התלמידים בסיכון, שכן הטיפול האפקטיבי היחידי כמעט לתלמידים בסיכון הוא טיפול הוליסטי, מערכת, החובק את כל עולמם ולא נשאר בחדר הטיפוליים.

העקרונות הפסיכולוגיים המוצגים כאן הותאמו לחיי בית הספר בשנים רבות של עבודת שדה. הידע המתועד לא נוצר לראשונה במהלך הפעלת תכנית הפיילוט, כי אם הובנה והותאם לשימושם של יועצים חינוכיים ובכך חשיבותו וייחודו.

תכנית הפיילוט שהביאה לכתיבת ספר זה - התכנית הדו-שנתית להתמחות יועצים חינוכיים בטיפול בנוער בסיכון במערכות חינוך - החלה לפעול בתל-אביב בשנת 1997. שלב הפיילוט התקיים בשנים 1997-2002 וכלל שני מחזורים. בכל אחד מהם השתתפו 18 יועצים חינוכיים שנפגשו אחת לשבוע ליום לימודים בן שש שעות לימוד אוניברסיטאיות. כיום נמצאת התכנית בשלב ההפצה ומתקיימים מחזורים נוספים שלה. מספר המשתתפים מגיע ל-144 יועצים חינוכיים במספר רשויות בארץ: תל-אביב, ראשון לציון, רמלה-לוד, ירושלים ומחוז ירושלים, באר שבע ומחוז הדרום.

התכנית נחלקת לשני חלקים עיקריים: יחידה של הרצאות יחד עם עיבוד חווייתי של חומר תיאורטי ויחידה של פרקטיקום. ההרצאות והפרקטיקום מועברים על ידי מספר מרצים-מדריכים אשר מתמחים בעשייה הנמצאת על התפר שבין הטיפול למעשה החינוכי ומתבססים על תפיסה לפיה עשייה חינוכית אפקטיבית היוצרת מובילות בקרב תלמידים בסיכון מתאפשרת בעזרת הרחבה של תפקיד אנשי חינוך וטיפול הפועלים במערכות חינוך.

בין המרצים והמדריכים המובילים: ד"ר פלורה מור, שהגתה את תכנית ההתמחות של יועצים חינוכיים, פסיכותרפיסטית מומחית לטיפול בילדים בסיכון בין כותלי בית הספר, מדריכה עובדי חינוך ורווחה בנושא ויוצרת תשתיות ארגוניות במספר רשויות חינוכיות בארץ. בתפקידה כראש תחום פיתוח תכניות באשלים, ד"ר מור עוסקת ביוזמות של פיתוח תשתיות אנושיות וקונספטואליות לטיפול אפקטיבי באוכלוסיות בסיכון תחת המטרייה של התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית; ד"ר איתמר לוריא, פסיכואנליטיקאי שותף להובלת התכנית באשלים, מטפל מנוסה במתבגרים, מומחה להתמודדות עם נוער בסיכון בתוך בתי הספר שחבר בשנים האחרונות לאשלים לתחום פיתוח יוזמות פסיכו-חינוכיות סוציאליות לקידום הטיפול של מערכות חינוך באוכלוסיות בסיכון; אודי רוזנטל, פסיכולוג קליני המדריך במערכות חינוך צוותים חינוכיים בעבודתם עם נוער בסיכון, מרצה ומדריך על מצבי סיכון ותמונות סיכון של מתבגרים ותפקיד מור, פ' ולוריא, א' (2010). כוחו של היועץ החינוכי- בית ספר כסביבה חינוכית מגדלת. ירושלים: עמותת אשלים מיסודה של ג'וינט ישראל, אשלים הוצאה לאור.

אנשי חינוך וטיפול בהתמודדות עם. אודי רוזנטל מוביל מספר תכניות התמחות ליועצים חינוכיים ומשלב יחדיו את ההיבט התיאורטי וההיבט הפרקטי כקו המבטיח את הרחבת ההתמודדות הפרקטית של היועצים החינוכיים עם אוכלוסיית התלמידים בסיכון במערכות חינוך; וד"ר יצחק מנדלסון, פסיכולוג קליני, מטפל ומדריך מומחה. ד"ר מנדלסון היה שותף מוביל לעשייה רבה שהביאה לשינויים מוכחים, במסגרת מספר פרויקטים, שהופעלו ביוזמת ג'וינט ישראל ועמותת אשלים, כמו פרויקט "מפנה" (כהן, 2000, 1996; כהן, אלנבוגן ורינפלד, 2000; מור, 2003). בהרצאותיו התמקד ד"ר מנדלסון בתיאוריה ובמעשה של היועץ החינוכי עם נוער בסיכון בגישה פסיכו-דינאמית מערכתית.

ניתן להתייחס אל התשתית הרעיונית המוצגת כאן כאל בסיס קונספטואלי ופרקטי לפיתוח תכניות התמחות למגוון אנשי מקצוע העוסקים בטיפול מוסדי בילדים ובני נוער המצויים בסיכון ולא רק ליועצים חינוכיים. יחד עם זאת, הדבר מצריך התאמה של התכנים והמתודות לקהל היעד המקצועי אליו מכוונת התכנית.

בספר שישה פרקים. הפרק הראשון דן בעקרונותיה ובייחודה של התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית. הפרק השני מביא את הרקע התיאורטי המהווה בסיס לתפיסה. הפרק השלישי דן בתפקיד היועץ החינוכי על פי התפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית, תוך שימת דגש על מכשולים והזדמנויות הגלומות בתפקיד היועץ. הפרק רביעי עוסק באופן שבו ניתן לקדם את עבודתם המעשית של היועצים החינוכיים ומפרט מספר מתודות יסוד, פרטניות ומערכתיות, שפותחו והותאמו לעבודת היועץ החינוכי במהלך שנות עבודה רבות בבתי ספר. הפרק החמישי סוקר את הערכת תכנית הפיילוט שהייתה בסיס לכתובת הספר ובפרק השישי נסקרים ספרים ומאמרים שמהווים בסיס והשראה לתפיסה החינוכית הפסיכו-חברתית.

פרקי הספר מייצגים עולמות תוכן חשובים בעבודה ייעוצית עם נוער בסיכון. יש לקרוא את הספר כחוברת עבודה אישית, המבקשת מהקורא לשאול את שאלות החקירה העצמית הרלוונטיות לו. דהיינו, מה מידת הרלוונטיות של הטקסט לעבודתי? איפה אני חוויתי, כהורה, כאיש מקצוע או כמתבגר, משהו שמזכיר או שמפתח את הנושאים המתוארים?

אנו מציעים דרך שדורשת מעורבות רבה בעולם המבוגר והמתבגר כאחד - בחייו, בדאגותיו ובצרכיו. המעורבות מתבטאת בעמדה ייעוצית אקטיבית ונוטלת אחריות. המעורבות קיימת בהכרה שהתגובות הרגשיות ועולם האסוציאציות המתעוררים במהלך התערבות יכולים להפוך לגורם המסייע לעבודה במקום להגביל אותה ולחבל בה.

אנו מקווים שהצלחנו להעביר את אמונתנו העמוקה ביכולתם של אנשי חינוך להיות גורם משמעותי עבור נערים אשר בשל נסיבות חייהם זקוקים למבוגרים פתוחים וקשובים הלוקחים אחריות על חייהם ומוכנים לעשות ולפעול למענם, וביכולתה של מערכת החינוך, על כל מגבלותיה, להיות מקום היוצר את האקלים המתאים לצמיחה והתפתחות של כלל חבריה.